

helyes használatára való rámutatással egyszerűen kimagyarázhatóak.

Ugyanakkor a metafizikai kérdések, ha más formában, újra és újra megfogalmazódtak. Akármilyen erőket mozgósítottak is a metafizika értelmességének megkérdőjelezésére, végleg soha nem sikerült eliminálni. Kant úgy vélte, hogy az emberi értelem természetéből fakadóan teszi fel azokat a kérdéseket, amelyeket aztán nem tud megválaszolni, mivel ezen a ponton már nem áll rendelkezésére a tapasztalat. Nem szükséges azonban Kantnak igazat adnunk. Vagyis hihetünk abban, hogy a metafizika művelésével képesek vagyunk a valóságra vonatkozóan bizonyos kérdésekben kielégítő válaszokat adni. Ez a valóság tapasztalattól független megismerésébe vetett hit nem feltétlen válik bizonyossá. Nem kizárt, hogy pusztán egy erős filozófiai meggyőződés. De miért kellene feladnunk ezt a meggyőződésünket? Nem hiszem, hogy pusztán azért fel kellene adnunk, mert a nagy metafizikai kérdésekben a filozófusok nem jutottak eddig konszenzusra.

Akár megoldhatók a metafizika problémái, akár nem, a metafizika művelésének van egy jól megragadható *pragmatikus* előnye, amit annak köszönhet, hogy tisztánlátásra sarkall bizonyos kérdésekben. Egyrészt mindenkinben felmerülnek élete során olyan kérdések, amelyekre nem tud válaszolni pusztán hite, vélekedései és természetes meggyőződése alapján. Továbbá bizonyos vélekedéseink vagy természetes meggyőződéseink nem feltétlen támogatják egymást, inkább ellentmondani látszanak egymásnak.

A metafizika képes tisztázni ezeket az ellentmondásokat, rámutatva azokra a pontokra, ahol az ellentmondás kiküszöbölhető vagy valamelyik meggyőződésünk felülvizsgálható. A szerző szavaival: „A kortárs metafizika alapvetően revizionista. A kortárs metafizikusok többsége ugyanis lényeges pontokon helyesbíten, finomítani akarja a természetes intuitív meggyőződéseinket. Miért van szükség helyesbítésre, finomításra? Azért, mert a természetes intuitív meggyőződéseink inkonzisztensek egymással, következésképpen egyszerre mindegyikük nem lehet igaz. Még gyakoribb, hogy természetes meg-

győződéseink valamelyik tudományos meggyőződésünknek mondanak ellent, melytől semmi szín alatt nem kívánunk megválni. Egy szóval: ha a világról alkotott konzisztens metafizikai elmélet megalkotása a célunk (és ez a célunk!), akkor – lévén természetes meggyőződéseink inkonzisztensek vagy valamilyen szilárd tudományos meggyőződésünkkel összeegyeztethetetlenek – e természetes meggyőzések egyikét-másikat tagadnunk vagy legalábbis finomítanunk kell.” (21. old.) Tőzsér éppen ezért minden egyes fejezetet prefilozófiai, a józan észre apelláló megfontolásokkal kezd, és ezekkel kontrasztban vagy egységben mutatja be a konkrét metafizikai nézeteket.

ZÁRHANG

A fentiekben a *Metafizika* első fejezetének elemzésére és kibontására helyeztem a hangsúlyt. Két okból jártam el így. Egyrészt a metafizika egyik pozitív és alapvetően fontos sajátosságának tartom, hogy miközben a valóság és a valóságot alkotó létezők természetéről kíván mondani valamit, egyben saját természetére is reflektál. Mondhatnám azt is, a metafizika tárgya egyben maga a metafizika is. Másrészt, az 1. fejezet kapcsán merült fel bennem néhány olyan kérdés, amit, ha én írtam volna a könyvet, akkor mindenképp felvettem volna: (1) a létezés természete, (2) a metafizikai tudás problémája. Az előbbiről szinte semmit nem mond Tőzsér, az utóbbiról viszont, úgy vélem, hogy túlságosan ambiciózusan nyilatkozik.

A könyv gerincét alkotó további hat fejezet, amely a metafizika speciális problémáit dolgozza fel, példás munka. Természetesen lehetne még a bemutatott pozíciókon árnyalni, még több érvet bemutatni, de ez egyáltalán nem lett volna célravezető. Ne felejtjük, ez egy tankönyv!

Személy szerint amellel, hogy mind-egyik fejezetet kiváló teljesítménynek tartom, a könyv 3. fejezetét és 5. fejezetét emelném ki a többi közül. Egyrészt a 3. fejezet tárgya, vagyis a fizikai tárgyak időben való létezésének problémája az egyik legnehezebb kérdéskör a metafizikában. Tőzsér ennek ellenére úgy mutatja be a legbonyolultabb

érveket is, és az érveken keresztül az endurantizmus–perdurantizmus vitát, hogy nem akad meg az olvasó szeme. A másik fejezet szintén egy nagyon kurrens és nehéz problémakört mutat be: a modalitás metafizikáját. A lehetséges világok létezésével és természetével foglalkozó metafizika bizonyos kifejtett nézeteit gyakran kísérik hitetlenkedő pillantások. A szerző ennek ellenére nagyon meggyőzően mutatja be, miért lehet célravezető olyan dolgok létezése mellett elköteleződni, amelyek első pillantásra nehezen összeegyeztethetők a józan ésszel.

Tőzsér könyve egy igazi *guide for the perplexed*. Olyan tankönyv, amely mindazok számára hasznos útmutatóként szolgál, akik a metafizikáról egyáltalán nem hallottak még, illetve akik eddig ugyan próbálkoztak azzal, hogy eligazodjanak a metafizikában, de nem jártak túl sok sikerrel. Emellett nagyon ajánlom azoknak is, akik járatosak ugyan a metafizikai problémákban, de nem tartják felesleges időtöltésnek, hogy újragondolják az általuk vizsgált kérdéseket, illetve szeretnének egy precíz, magyar nyelven (!) megjelent tankönyvet felhasználni az oktatásban.

KOCSIS LÁSZLÓ

Dóra Bobory: The Sword and the Crucible

COUNT BOLDIZSÁR BATTHYÁNY AND
NATURAL PHILOSOPHY IN SIXTEENTH-
CENTURY HUNGARY

Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2009., 240 old.

A tudomány patrónusai, a kísérletező nemesek, az alkimista laborok és a botanikus kertek a XVI–XVII. századi európai tudomány történetének népszerű témái, amelyekről számos monográfia született az elmúlt évtizedekben a nemzetközi szakirodalomban. A kora újkori magyar történelem a kutatható témák számát és a fennmaradt források gazdagságát tekintve is elmarad a nyugati területektől, de még

így is kínál olyan eseteket, amelyekre – amint Bobory Dóra könyve is mutatja – nemzetközi érdeklődés mutatkozik.

Batthyány Boldizsár (kb. 1542–1590) a XVI. századi magyar történelem jelentős alakja mind politikai, mind kulturális értelemben. Politikai szerepe, a Habsburg politikával szembeni „különutas” döntései, a törökökkel vívott határmenti küzdelmei viszonylag ismertek, kulturális tevékenysége, könyvgyűjtő aktivitása, botanikai érdeklődése és alkímista kísérletei azonban csak nagyon kis részben kerültek feldolgozásra. Barlay Szabolcs, aki sokáig tervezte, hogy megírja a magyar mágnás monográfiáját, csak egy pár cikket publikált Batthyányról, melyek nem mentesek a ma rendelkezésre álló források tükrében megalapozatlannak tűnő feltételezésektől. Monok István és Eötvös Péter gondos rekonstrukciója Batthyány körülbelül ezer tétele könyvtáráról (Monok István, Eötvös Péter, Zvara Edina [szerk.]: *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek*. Burgenländisches Landesarchiv, Eisenstadt, 2004) már sokkal megbízhatóbb alapot kínál Bobory Dóra munkájához, amely a jobbára kiadatlan levelezése alapján rekonstruálja Batthyány Boldizsár tudományos és patrónusi tevékenységét. Külön kötetben tervezi e közel ötszáz levélből álló forrásanyag fontosabb darabjainak a kiadását.

Az ilyen típusú forrásbázis mindig azzal a veszéllyel jár, hogy az eseményeknek többnyire csak az egyik oldalára világít rá: esetünkben fennmaradtak a főúrnak küldött levelek, de szinte kivétel nélkül elvesztek az általa küldöttek. Nem meglepő tehát, hogy Bobory – amint arra az előszóban felhívja a figyelmet – legalább annyira konstruálja, mint rekonstruálja a Batthyányról elmondható beszámolót, és míg az utóbbiban a közvetlen forrásanyag, az előbbiben történeti analógiák segítik.

A kibontakozó kép azonban még ilyen töredékesen is meglehetősen érdekes és gazdag. Talán le kell számolnunk azzal a feltételezéssel, hogy Batthyány hívta meg és látta vendégül udvarában John Dee angol mágust. (A feltevés Dee egy nehezen értelmezhető levelére támaszkodott, mely szerint egy közelebről meg nem nevezett

magyar nemes birtokára meghívta.) Amit viszont pályafutásának egyéb részleteiről megtudunk, kárpótolt e veszteségért. Életszerű leírások hozzák közel a XVI. századi Magyarországot: a németújvári udvar, ahol fiatal nemesek elitoktatásban részesülnek, mert a Batthyány család tagjai felismerték, hogy a nemesség csak akkor maradhat továbbra is a tudomány és a kultúra egyik letéteményese, ha felveszi a versenyt a tudományosan is egyre erősödő polgársággal; a fiatal Batthyány, aki a Szigetváron kirohanó Zrínyi Miklós levágott fejével kezében sír a hős csáktornyai temetésén; az apa, aki három gyermekét néhány napon belül veszíti el; a férj, aki feleségének írt levelében arra kéri az asszonyt, küldjön egy székér dinnyét Pozsonyba, hogy a diétán résztvevő nemeseket lenyűgözhesse; az arisztokrata, aki nem áttal borsot törni az uralkodó orra alá, amikor érdekei ütköznek a birodaloméval; a mecénás, aki befogadja a vallása miatt üldözött nyomdászot és botanikust; az ingyenc, akinek Zrínyi kagylót és osztrigát küld tengerparti birtokairól – csupa olyan részlet, ami a politikatörténet-írásban soha föl nem tárul, viszont Bobory munkáját sok szempontból a mikro-történetírással rokonítja.

A könyv Batthyány Boldizsár életének kronológiai rendjébe ágyazva tárgyalja a számára oly fontos témákat (politika, könyvgyűjtés, alkímia, botanika, patronázs és barátság). Mindenekelőtt azonban a XVI. századi politikai helyzet kerül bemutatásra, amelynek ismeretére egy magyar olvasótól persze joggal lehet számítani, a szerzőnek azonban a közép-európai történelmet felületesebben ismerő nyugati olvasókra is gondolnia kellett. Néhány korabeli narratív forrást idézve azonban különösebb erőltettség nélkül úgy sikerül informatív képet adni, hogy a magyarok se lapozzák át a leírást. A bonyolult török–magyar–osztrák viszonyokkal megismerkedvén, megtudjuk, milyen helyszíneken zajlott a korban egy Batthyányhoz fogható rangú nemesifjú neveltetése, és hogyan illeszkedett ebbe a programba a bécsi udvarban töltött idő, majd a párizsi tapasztalatgyűjtés, ami – Bobory érvelése szerint – megalapozhatta Batthyány felekezeti toleranciáját. A korai évek történetében különösen érde-

kes a fiú erős kötődése nevelőjéhez és a neveltetését fizető nagybátyjához, Ferenchez és viszonylagos távolsága saját szüleitől – már amennyire a levelezés erre következtetni enged.

Batthyány nem volt író, saját levele sem sok maradt fenn, gondolkodásmódjához, érdeklődéséhez csak kerülő úton férhetünk hozzá: leginkább talán könyvtárának vizsgálatával. A gyűjtemény tudatos válogatás eredménye, sokszor maga utasítja könyvügynökét bizonyos tételek megvételére, és a könyvek borsos ára nem is elhanyagolható tétel a gyakran pénzsűkületben lévő főúr számára. A könyvtár tehát elkötelezettségéről és lelkesedéséről tanúskodik. Annál nagyobb kár, hogy nem találunk lapszéli jegyzeteket, mint például Isaac Newton könyvtárában, aki az életrajzírók nagyobb örömeire bőségesen teleírta könyvei margóját. Feltételezhetően Batthyány könyveiben is voltak margináliák, melyeket a XVII. század közepén, a könyvtárnak a németújvári ferences kolostorba történt átköltöztetése után, a könyvek újrakötésekor egyszerűen levágtak. Akár olvasta gyűjteményének minden egyes könyvét, akár nem, a divinációs, asztrológiai és alkímiai tárgyú könyvek nagy száma Batthyány határozott érdeklődéséről árulkodik. A rekonstruált könyvtár elemzése vezet a könyv egyik legérdekesebb felfedezéséhez. A gyűjteményben ugyanis rendkívül nagy számban vannak jelen az „orvostudomány Lutherének”, Paracelsusnak a művei. Bár Paracelsus felháborodott a szerinte rá nézve nem éppen hízlgő hasonlaton, tény, hogy az orvostudományra éppolyan óriási hatást tett, mint Luther az egyház intézményére és kora hitéletére. Paracelsus újításai közül a legfontosabb, hogy az alkímiát megfosztotta transzmutációs, vagyis az arany művi úton való előállítására irányuló törekvéseitől és az orvostudomány egyik tartóoszlopának tette meg. Ez az új alkímiai orvostan bőségesen tartalmaz gnosztikus, neoplatonikus, hermetikus elemeket, hiszen az ember és az univerzum szerves egységét hirdeti. Paracelsus felfogásában az ember egy kicsiny univerzum, a mikrokozmosz, amelyben a makrokozmosz, a teremtett világ minden eleme megvan, ezért a betegségeket a kozmikus szimpátiák

segítségével lehet gyógyítani. Paracelsus kigúnyolja a gazdag, kövér, puhány orvosokat, akik könyvekből akarják megismerni a betegségeket és vizeletből felállítani a diagnózist. Ezzel szemben a személyes tapasztalás fontosságát hirdeti, és nem egyszer kérkedik vele, hogy ő a harcmezőkön szerzett sebészeti ismereteket, és az egyszerű emberektől tanult.

Paracelsus, ez az örökké részeg, kötekedő, kétes iskolázottságú zseni szinte kizárólag németül jegyezte le észrevételeit, amelyeket – kevés kivétellel – életében nem jelentetett meg, hanem a kéziratokat véget nem érő vándorlásai során végetszét szórta Európában. Az 1560-as években, halála után közel húsz évvel kezdték el tanítványai és követői összeszedgetni és kiadni a kéziratokat. Ez az első kiadási hullám 1571-ben tetőzött, amikor a dán király udvari orvosa, Petrus Severinus megjelentette a paracelsusi tanokat szép latinsággal összefoglaló művét. Paracelsusnak, az orvostudomány e külön reformátorának munkái elsősorban a protestáns nemesség körében találtak lelkes olvasókra, hiszen ahogy Hugh Trevor-Roper megjegyezte, „a paracelziánus eretnység kezdettől fogva szorosan kötődött a másik új eretnységhez, a protestanizmushoz” (Hugh Trevor-Roper: *The Court Physician and Paracelsianism*. In: *Medicine at the Courts of Europe, 1500–1837*. Szerk. Vivian Nutton. Routledge, London–New York, 1990. 79–94. old.). Batthyány könyvtárának darabjaiból meg lehetne írni Paracelsus egész XVI. századi befogadástörténetét, mert gyűjteményében nemcsak az új orvosi irányzatot propagáló írások voltak meg, hanem a régi, elsősorban Galénosz tekintélyén alapuló orvostan védelmezőinek munkái is. Levelezésének tanúsága szerint Batthyány nem csupán divatból gyűjtötte ezeket a könyveket. Személyesen érdekelt volt minden újdonság iránt, és olvasmányait levelezőpartnereivel is megvitatta. Az, hogy Batthyány Boldizsár már a „paracelziánus újjáéledés” (*Paracelsian revival*) első éveiben ismeri, gyűjti és körének tagjaival megtárgyalja Paracelsus munkáit, rendkívüli naprakészségről és kapcsolatrendszerének hatékonyságáról árulkodik.

Batthyány azonban nem csak olvasott az alkímiáról. A levelei, megbízásai, rendelései és levelezőpartnereivel folytatott „szakmai” vitái alapján egyértelműen kibontakozik előttünk a laboratóriumában kísérletező főúri alkímista képe, aki lelkesen vitatja meg kísérletei eredményét négy gyakorló alkímista barátjával: Elias Corvinus bécsi költővel, Felician von Herberstein stájer gróffal, Johannes Homelius orvossal és az ugyancsak orvos Nicolaus Pistolotiuszal. Itt is szokatlanul életszerű részletekre derül fény: megismerjük az alkímista kísérletezéshez szükséges eszközök és alapanyagok beszerzésének mikéjtét, hallunk a laboratóriumokban folyó rovarkísérletekről s arról, milyen nehéz ügyes és megbízható asszisztentst találni: egy stuttgarti főúr tizenöt év alatt harminchármat „használt el”. Bár sejtjük, hogy Batthyány laboratóriuma a németújvári kastélyában volt kialakítva, régészeti bizonyítékok híján csak merenghetünk, hogy pontosan hol és milyen felszereléssel. Szerencsére a korszak viszonylag sok laboratóriumát sikerült leírások vagy ásatások nyomán rekonstruálni. Ezek az analógiák segítenek elképzelni Batthyányt – megbízhatóbban, mint a híres laboratóriumokat ábrázoló fametszetek, amelyek sokszor idealizáltak.

Az uralkodói és arisztokrata udvarok reprezentációjának nem ritkán nélkülözhetetlen kelléke volt a kert, a maga megtervezett formájával, egzotikus és orvosi növényzetével. Különösen így volt ez Batthyánynál, akinek udvarában állandó vendég volt Clusius, a magyarországi gombák történetét jegyző híres botanikus. Amíg a magyar főúr vendégül nem látta, állítólag eszébe sem jutott, hogy a gombákat nemcsak nézni és leírni, hanem megkóstolni is lehet. A gyümölcsök különleges reprezentációs, sőt politikai erővel bírtak: a dinnyék, barackok és szilvák nem kisebb gyakorisággal közlekedtek az uralkodói és főúri udvarok közt, mint a levelek. Batthyány kis szalónaki kertje mindenesetre újdonságnak számít. Magyarországon először itt termesztettek paprikát és talán krumplit is.

A könyv epilógusa azt vizsgálja, mennyire alkalmazhatók a barátság és patronázs kategóriái Batthyány kap-

csolati hálójára. Bár mind befolyását, mind birtokait tekintve hatalmas főúr volt, valószínűleg kevés készpénzzel rendelkezett, és annak jó részét is a törökkel vívott háborúkra kellett fordítania. Ha ehhez hozzávesszük, hogy rendszeresen könyveket és alkímiai berendezéseket vásárolt, valamint még a nagybátyjától örökölt nemesség-képzőt is fenn kívánta tartani, és így – a szerző becslése szerint – mintegy ötven-száz embert kellett eltartania udvarában, nem lepődünk meg, hogy állandóan dotált udvaroncokra, udvari költőkre, művészekre és tudósokra már nem nagyon futotta. Alkímista társai és levelezőpartnerei kevés kivétellel nem is voltak alárendeltjei, és még ha alacsonyabb sorból kerültek is ki, nem voltak neki kiszolgáltatva. A pénz mellett a barátság és a mecénás iránti tisztelet is szerepet kapott.

A monográfiát záró következtetések után a bonyolult családi viszonyokat megvilágítandó a Batthyány család genealógiája következik, majd Batthyány Boldizsár élete évszámokban, végül pedig a Monok és Eötvös által rekonstruált könyvlista tudományokkal kapcsolatos tételei. A szöveg jól tagolt és gondosan szerkesztett, a recensens munkáját csak egyetlen körülmény keseríti. Hogy a szöveg egyben és jól olvasható legyen, a lábjegyzetek folyamatos számozással a kötet végére számúztettek. Igen ám, de szintén a laikus olvasót kímélendő, egy sor érdekes okfejtés és filológiai érvelés is a lábjegyzetekbe került, amelyek így egészen érdekes olvasmányá alakultak, a főszövegtől azonban teljesen elszakadtak, mert még egy olyan lap teteji utalás sem segíti a fellelésüket, amely hasonló könyvekben a jegyzetek felett mutatja, melyik oldalra is vonatkoznak. Bár az eljárás mögötti döntések tökéletesen érthetőek, a végeredmény egy kis extra lapozgatást követel a történész olvasótól, aki a részletekre is kíváncsi.

Amint az eddigiekből is kiderült, Bobory Dóra könyvét azért tartom jelentősnek, mert szerencsésen ötvözi a gondos forráskutatást, a korábban alig kutatott levelezésből kinyerhető eseményrekonstrukciót a téma érdekfeszítő feldolgozásával és az eredményeknek a nemzetközi szakirodalomba integrálásával. A periféri-

ákon a törökkel hadakozó Batthyány sok szempontból messze volt a cseh, osztrák, itáliai, német és francia nemesektől, más határozta meg a lehetőségeit, olyan feszültségek korlátozták mecénási tevékenységét, amilyeneket nyugati kollégái csak hírből ismertek. Egy sor szempontból azonban mégis hasonló helyzetben volt, hasonló mintázatok jellemezték viszonyát patronáltjaihoz és barátaihoz, hasonló lelkesedés fűtötte, amikor botanikus kertjét kialakította, hasonló (paracelzianus) irodalmat olvasott, miközben hasonló lombikkal végezte alkimista kísérleteit. Ezért különösen üdvöztető, hogy a monográfia nemcsak magyarul készült el, hanem a nyugati tudománytörténészek számára hozzáférhető nyelven is.

LÁNG BENEDEK

József Simon: Die Religions- philosophie Christian Franckens (1552–1610?)

ATHEISMUS UND RADIKALE REFORMATION IM FRÜHNEUZEITLICHEN OSTMITTELEUROPA

Harrassowitz, Wiesbaden, 2008. 224 old., 59 € (Wolfenbütteler Forschungen, Band 117)

Megérdemelten szentelte a híres *Wolfenbütteler Forschungen* sorozat a 117. kötetét Christian Francken német vallási gondolkodónak. Francken fontos, izgalmas és jobbra elhanyagolt, mint a késő reneszánsz kelet-európai vallási radikalizmus kérdése általában. A téma (és maga Francken) Simon József filozófus jóvoltából ezúttal egy új megközelítéssel, továbbá két eddig kiadatlan, egészen eredeti mű publikációjával gazdagodott. Simon könyvének alapvető célkitűzése e két kiadatlan írás (amelyeket Keserű Bálint, illetve Monok István és Herner János fedezett fel) – a *Disputatio inter theologum et philosophum*

de incertitudine religionis Christianae és a *Spectrum Diurnum Genii Christiani Francken* – sajtó alá rendezése, filozófiai elemzése. (Ebből a szempontból Francken írásainak a címe legalább alcímként felkívánckozna a könyv borítójára.) A megközelítés újdonsága alapvetően ez utóbbiban áll: Simont elsősorban Francken filozófiai mondanivalója érdekli. Könyvéből egyértelműen kiderül, hogy a szenvedélyes vallási gondolkodó Francken valójában ízig-veéig filozófus volt, akinek megértéséhez és értékeléséhez nem árt a filozófiai előképzettség. Francken gondolatait Simon az őket megillető filozófiai komolysággal tárgyalja és igyekszik – amennyire lehetséges – beemelni a filozófiatörténet kánonjába. Ebből is következik, hogy meglehetősen szűkmarkúan bánik az életrajzi adatokkal, az első, rövidke fejezetben mindössze öt oldalt szentel Francken bemutatására, sőt azon belül is csak erdélyi tartózkodására koncentrálnak, amikor is az életmű e két darabja készült.

Ehhez fűződően szeretném a könyvvel kapcsolatos legfontosabb kritikái megjegyzésemet előrebecsítani, amelyet mint a filozófiában dilettáns, de Francken kutatása iránt lelkesülő történész teszek. A szigorúan filozófiai megközelítés jogosságát nem vitatom, mégis sajnálom, hogy Francken bemutatása és a történeti kontextus ennyire vázlatos maradt. Ennek egyik oka az lehetett, hogy Francken életével már alaposan foglalkozott három kiváló kutató is: Keserű Bálint, Pirnát Antal és Lech Szczucki – bár Pirnát ragyogó tanulmánya, az „Arisztotelianusok és antitrinitáriusok” (*Helikon* 17 [1971], 363–392. old.) csak magyarul olvasható.) A történeti részletek felelevenítése azonban teljesebbé és izgalmasabbá tette volna a könyvet, és bizonyos szempontból talán a kiadott szövegek interpretációját is. Így például talán érdemes lett volna megemlíteni, hogy Francken filozófiai műveltségét javarészt Rómában és Nápolyban szerezte, és esetleg néhány mondatban azt is vázolni, mit is taníthattak neki a római jezsuiták. A Simone Simoni itáliai orvos és gondolkodó ellen íródott *Spectrum* elemzésekor kitérhetett volna a szerző a vallásfelekezeteket ugyancsak semmibe vevő

Simoni életének rövid bemutatására, valamint Francken és Simoni életének találkozásaira, párhuzamosságaira. Bár e két javíthatatlan eretneknek, ateistának bélyegzett szerző meglehetősen utálta egymást, feltűnő, hogy mennyire hasonló életutat jártak be, mennyire könnyedén váltottak vallási felekezetet. Talán kiderült volna az is, mi motiválta őket, hogy vitába bonyolódjanak egymással. Történelmileg hasonlóképpen a levegőben lóg Francken és Simoni röviden elemzett krakkói vitája is. Végül pedig magáról Franckenről sem ártott volna többet elmondani, még ha az életút története vagy a személyiség rajza nem befolyásolja is a filozófiai mondanivalót, amelynek ezen információk nélkül is meg kell állnia a maga lábán. Mégis segíthették volna a kíváncsi olvasót, ha másban nem, legalább annak megértésében, hogy miképpen jutott egy rendkívül vallásos korban egy német (jezsuitának induló) gondolkodó ennyire marginális helyzetbe és ugyanakkor ennyire radikális gondolatokra. Némi általános kortörténeti bevezető gondolat is hasznos lehetett volna, hiszen Francken végső soron tipikus késő reneszánsz figura volt (még ha sokat tanult is a skolasztikától), aki hasonló történelmi tapasztalatok hatására (mint a konfesszionalizáció, illetve a nem keresztény kultúrák közelebbi megismerése) radikális kortársaihoz hasonlóan azon fáradozott, hogy levonja a tanulságokat, és gyökeresen újragondolja, új alapokra álmódja a kereszténység mentális világát.

A történeti kontextus vázlatosságát azonban némileg indokolja és főként menti, hogy a filozófus szerző egyáltalán nem kívánta Franckent a szokásos történeti hagyomány keretein belül tárgyalni. (Ugyanakkor e könyvnek köszönhető, hogy Francken bizonytalan halálórái dátuma, amelyet korábban 1602-re tettek – Molnár Antal kutatásai alapján –, kitolódott a szintén bizonytalan 1610-es dátumra, ugyanis ebből az évből származik az utolsó Franckenre vonatkozó adat: még mindig a római inkvizíció fogságában volt 1610 februárjában, amikor rövid, vallásos célú zárandoklatra kapott engedélyt.) Az elhatárolódás szándéka ki is mondatik a mű máso-